

LESZEK PAWLIKOWICZ

**SYSTEM ZABEZPIECZENIA OPERACYJNEGO
WYDZIAŁU KOŚCIELNYCH SPRAW ZAGRANICZNYCH
PATRIARCHATU MOSKIEWSKIEGO
PRZEZ KOMITET BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWOWEGO
(PRZY RADZIE MINISTRÓW) ZSRR W LATACH 1954-1991
I JEGO WSPÓŁCZESNE REMINISCENCJE**

Wstęp

Informacje na temat działań agenturalnych Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (przy Radzie Ministrów) ZSRR [*Комитет государственной безопасности при Совете Министров СССР – КГБ при СМ СССР*] w szeregach Cerkwi prawosławnej pojawiły się w skonkretyzowanej formie na przełomie lat osiemdziesiątych oraz dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Pochodziły one zasadniczo z dwóch źródeł: danych opublikowanych przez ojca Gleba Jakunina, który w 1992 roku – jako członek komisji Dumy Państwowej ds. zbadania przyczyn i okoliczności utworzenia Państwowego Komitetu ds. Stanu Wyjątkowego – uzyskał dostęp do

DR HAB. PROF. UR LESZEK PAWLIKOWICZ, kierownik Zakładu Bezpieczeństwa Narodowego i Wewnętrznego w Instytucie Nauk o Polityce Uniwersytetu Rzeszowskiego. Zainteresowania naukowe: funkcjonowanie służb specjalnych (zwłaszcza wywiadu zagranicznego) i sił zbrojnych w XX i XXI w. ORCID: 0000-0002-4389-1937. Kontakt: lpawlikowicz@ur.edu.pl.

wybranych materiałów operacyjnych 4. Wydziału 5. Zarządu KGB ZSRR, a także zapisków majora KGB Waisilja Mitrochina z lat 1972-1984, który – jako starszy archiwista 1. Zarządu Głównego KGB – sporządził je podczas procesu przenoszenia archiwum wywiadu zagranicznego do nowej centrali w Jasieniewie, a we wrześniu 1992 roku został eksfiltrowany z Rygi przez brytyjską Tajną Służbę Wywiadowczą do Wielkiej Brytanii.

Informacji tych nie analizowano jednak w kontekście zabezpieczenia operacyjnego konkretnych obiektów funkcjonujących w strukturze Cerkwi. Stąd zasadniczym celem badawczym w ramach niniejszej publikacji jest znalezienie odpowiedzi na pytanie: jakie pionory operacyjne KGB były odpowiedzialne za zabezpieczenie operacyjne Wydziału Kościelnych Spraw Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego, jaki był podział zadań pomiędzy nimi oraz jakie stanowiska we wspomnianym wydziale były wykorzystywane przez osobowe źródła informacji KGB. Dodatkowo próbowano zweryfikować, czy dawne wzorce zabezpieczenia operacyjnego stosowane wobec owego wydziału w dobie Związku Radzieckiego mogą być wykorzystane we współczesnej Federacji Rosyjskiej.

W zakresie metodologii wnioskowania (ustalania faktów) korzystałem z różnych metod stosowanych w obszarze nauk społecznych, w szczególności w dyscyplinie nauk o bezpieczeństwie. Najbardziej przydatne okazały się metody empiryczne, ilościowe oraz porównawcze. Dwie ostatnie znalazły też zastosowanie w przeprowadzonej analizie danych historycznych.

1. Rola Wydziału Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych w strukturze Patriarchatu Moskiewskiego

W dniu 4 września 1943 r., po przyjęciu przez Stalina metropolity Siergija doszło do faktycznego uznania Cerkwi Prawosławnej przez Związek Radziecki. Był to akt wymuszony w reakcji na wzrost uczuć religijnych w związku z wybuchem tzw. Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, będący zarazem próbą zapobieżenia rozwojowi konkurencyjnych struktur prawosławnych na terenach okupowanych przez Niemcy oraz zaprezentowania ZSRR wobec nowych aliantów z Zachodu jako cywilizowanego państwa zapewniającego obywatelom swobodę wyznawania religii. Psychologiczno-geopolityczno-propagandowe motywy wspomnianego aktu wraz z jednoczesnym ścisłym koncesjonowaniem skali i zakresu owej wolności, a także dalszym przesładowaniem zbyt aktywnych religijnie duchownych spowodowały, że odbudowa Cerkwi odbywała się pod ścisłą kontrolą radzieckich organów bezpieczeństwa¹.

1. M. Heller, A. Niekricz, *Utopia u władzy. Tom 2*, Londyn 1987, s. 84-86; C. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina*, Warszawa 2001, s. 856.

Jedną z kluczowych struktur odrodzonego Patriarchatu Moskiewskiego (*Московской Патриархии*) stał się – utworzony 4 kwietnia 1946 r. – Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych (*Отдел внешних церковных связей*), który funkcjonuje do chwili obecnej².

Do jego zadań należało:

- utrzymywanie stosunków Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej z lokalnymi kościołami prawosławnymi, kościołami i stowarzyszeniami chrześcijańskimi oraz niechrześcijańskimi wspólnotami religijnymi,
- utrzymywanie analogicznych relacji z organizacjami międzyreligijnymi, międzyrządowymi i pozarządowymi organizacjami międzynarodowymi,
- praca z rosyjską diasporą za granicą³.

Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych pełnił zatem rolę quasi „cerkiewnego ministerstwa spraw zagranicznych”, a – koordynując wszystkie przedsięwzięcia Patriarchatu Moskiewskiego na styku z zagranicą – stał się, według wszelkich znamion, obiektem szczególnie starannego zabezpieczenia operacyjnego ze strony radzieckich służb specjalnych.

2. Piony operacyjne KGB odpowiedzialne za zabezpieczenie operacyjne Wydziału Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego

Z informacji Jakunina i Mitrochina⁴ dość jednoznacznie wynika, że od 1954 do 1991 roku działania Wydziału Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego były przedmiotem zainteresowania pionów: „cerkiewnego” oraz wywiadu zagranicznego KGB. Stąd używany w niniejszym artykule termin „zabezpieczenie operacyjne” jest intencjonalnie zastosowanym przeze mnie określeniem ogólnym, równoznacznym z objęciem wspomnianej instytucji tzw. zainteresowaniem operacyjnym przez organy bezpieczeństwa, gdyż – w ścisłym rozumieniu radzieckich organów bezpieczeństwa – Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego był dla: pierwszego z pionów

-
2. Русская православная церковь (Официальный сайт Московского патриархата): *Отдел внешних церковных связей (ОВЦС)* (<http://www.patriarchia.ru/db/text/52719.html> – dostęp 2.08.2021 r.).
 3. Tamże.
 4. Zob. szerzej: Я. Кротов, Путешественник по времени: *Чека. Вспомогательные материалы. 1992 год. Выпуски свящ. Глеба Якунина из отчетов КГБ о работе с агентами-сотрудниками Московской патриархии* (http://krotov.info/4/texts/03_v/Выпуски_1992.htm – dostęp 2.08.2021 r.); С. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina*, s. 857-890.

- tzw. obiektem zabezpieczenia kontrwywiadowczego, natomiast dla drugiego
- tzw. obiektem penetracji agenturalnej.

Według terminologii kontrwywiadu KGB „obiekt zabezpieczenia kontrwywiadowczego (*объект контрразведывательного обеспечения*)” to „przedsiębiorstwo, instytucja, placówka naukowa, instytut naukowo-badawczy, biuro projektowe, formacja wojskowa itp., w którym organy bezpieczeństwa państwa prowadzą pracę kontrwywiadowczą w zakresie swoich kompetencji”⁵. Z kolei według terminologii wywiadu zagranicznego KGB „obiekt penetracji agenturalnej (*объект агентурного проникновения*)” to „cel, przeciwko któremu wywiad podejmuje działania mające na celu jego infiltrację przez swoich pracowników kadrowych lub pozyskanie agentów wśród osób tam pracujących”⁶.

Mianem pionu „cerkiewnego” KGB określa się potocznie jednostki organizacyjne wspomnianej służby odpowiedzialne za zabezpieczenie operacyjne Cerkwi prawosławnej. W okresie istnienia Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (przy Radzie Ministrów) ZSRR zadania te realizowało kolejno dziewięć następujących jednostek aparatu centralnego:

- od 30 marca 1954 r. do 4 maja 1955 r. – 7. Wydział 4. Zarządu KGB przy RM ZSRR,
- od 4 maja 1955 r. do 29 maja 1956 r. – 6. Wydział 4. Zarządu KGB przy RM ZSRR,
- od 29 maja 1956 r. do 23 czerwca 1959 r. – 4. Wydział 4. Zarządu KGB przy RM ZSRR,
- od 23 czerwca 1959 r. do 15 lutego 1960 r. – 3. Wydział 4. Zarządu KGB przy RM ZSRR,
- od 15 lutego 1960 r. do 5 lutego 1963 r. – 11. Wydział 2. Zarządu Głównego KGB przy RM ZSRR,
- od 5 lutego 1963 r. do 25 lipca 1967 r. – 5. Sekcja Służby nr 1 przy 2. Zarządzie Głównym KGB przy RM ZSRR,
- od 25 lipca 1967 r. do 5 lipca 1978 r. – 4. Wydział 5. Zarządu KGB przy RM ZSRR,
- od 5 lipca 1978 r. do 26 września 1989 r. – 4. Wydział 5. Zarządu KGB ZSRR,
- od 26 września 1989 r. do 4 września 1991 r. – 4. Wydział przy Zarządzie „Z” KGB ZSRR⁷.

5. *KGB Lexicon. The Soviet Intelligence Officer's Handbook*, red. V. Mitrokhin, London-Portland 2002, s. 268.

6. Tamże, s. 79.

7. *Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ 1917-1991. Справочник*, red. А. Кокурин, Н. Петров, Москва 2003, s. 228; *История отечественных спецслужб и правоохранительных органов : 4-е Управление* (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/4U.htm> – dostęp 2.08.2021); tamże, 7-й – 3-й отдел (<http://shieldandsword.mozohin.ru>).

Z kolei w zainteresowaniu pionu wywiadu zagranicznego KGB Patriarchat Moskiewski pozostawał jedynie w związku ze sprawami odnoszącymi się do szeroko rozumianej emigracji rosyjskiej. Zadania te realizowało kolejno sześć następujących jednostek organizacyjnych:

- od 13 marca 1954 r. do lipca 1954 r. – 5. Wydział 1. Zarządu Głównego KGB przy RM ZSRR,

- od lipca 1954 r. do stycznia 1963 r. – 9. Wydział 1. Zarządu Głównego KGB przy RM ZSRR,

- od stycznia 1963 r. do stycznia 1974 r. – Służba nr 2 przy 1. Zarządzie Głównym KGB przy RM ZSRR,

- od stycznia 1974 r. do końca 1975 r. – 4. Wydział Zarządu „K” przy 1. Zarządzie Głównym KGB przy RM ZSRR,

- od końca 1975 r. do 5 lipca 1978 r. – 19. Wydział 1. Zarządu Głównego KGB przy RM ZSRR,

- od 5 lipca 1978 r. do 22 października 1991 r. – 19. Wydział 1. Zarządu Głównego KGB ZSRR⁸.

3. Podział zadań pomiędzy pionami operacyjnymi oraz stanowiska wykorzystywane w procesie zabezpieczenia operacyjnego Wydziału Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego przez KGB

Po analizie danych opublikowanych przez Jakunina, Mitrochina i – w mniejszym zakresie – Piotra Deriabina, Anatolija Golicyna, Władimira Sacharowa, Ilji Dzirkwiełowa oraz Gieorgija Martiszkina, a dotyczących informacji o działalności agenturalnej wyższych rangą duchownych oraz świeckich urzędników Patriarchatu Moskiewskiego odtworzono także okres ich posługi cerkiewnej wraz ze specyfikacją

ru/kgb5491/structure/4U/7.htm – dostęp 2.08.2021); tamże, *11-й отдел* (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/2GU/11.htm> – dostęp 2.08.2021); tamże, *Служба №1 – 14-й отдел* (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/2GU/service1.htm> – dostęp 2.08.2021); tamże, *5-е Управление – Управление «3»* (http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/5U_67.htm – dostęp 2.08.2021).

8. История отечественных спецслужб: *1-е Главное управление* (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU.htm> – dostęp 3.08.2021); *5-й отдел* (http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU/5_54.htm – dostęp 3.08.2021); *9-й отдел* (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU/9.htm> – dostęp 3.08.2021); *Служба №2 – Управление «К»* (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU/service2.htm> – dostęp 3.08.2021); *19-й отдел* (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU/19.htm> – dostęp 3.08.2021).

sprawowanych funkcji. W rezultacie zidentyfikowano dziesięć osób, które pomiędzy 1954 a 1981 rokiem pełniły rozmaite stanowiska w Wydziale Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego (zob.: Aneks-Tabela 1).

Spośród wspomnianych osób zdecydowana większość (aż dziewięć spośród dziesięciu), pracując w przywołanej instytucji, realizowała zadania operacyjne na rzecz pionu „cerkiewnego”, a tylko jedna (Bujewski) na rzecz pionu wywiadu zagranicznego. Ta ostatnia sprawowała wówczas zarazem przez wiele lat funkcje wykonawcze (jako członek, a następnie – wiceprzewodniczący) w Światowej Radzie Kościołów w Genewie. Jednocześnie krótkie oficjalne wyjazdy zagraniczne (delegacje zagraniczne) osób sprawujących rozmaite stanowiska w Wydziale Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego także znajdowały się pod nadzorem pionu „cerkiewnego”. A zatem istotą podziału zadań pomiędzy oboma pionami KGB był fakt równoległego pełnienia przez dłuższy czas funkcji w ramach organizacji międzynarodowych, a co za tym idzie – częste lub stałego pobytu za granicą (zob.: Aneks-Tabela 1).

Wśród stanowisk wykorzystywanych przez osobowe źródła informacji (a ściślej – we wspomnianych przypadkach – agentów, choć w odniesieniu do arcybiskupa i metropolity Mefodija istnieją przesłanki, że chodziło o pracownika kadrowego) KGB w przywołanej instytucji znajdowały się następujące (w kolejności od najniższych do najwyższych): referent, archiwista, członek, kierownik kancelarii w wydziale, sekretarz, sekretarz odpowiedzialny, zastępca przewodniczącego wydziału, przewodniczący wydziału. Można zatem stwierdzić, że korzystano z całej hierarchii stanowisk w zabezpieczanym wydziale (zob.: Aneks-Tabela 1).

4. Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego trzy dekady od upadku Związku Radzieckiego. Déjà vu?

Według Lwa Ponomariowa, który w latach 1991-1992 kierował komisją Prezydium Rady Najwyższej Federacji Rosyjskiej do spraw zbadania przyczyn i okoliczności zamachu stanu w sierpniu 1991 roku, w rezultacie dokonanych wówczas ustaleń odnoszących się również do kwestii związanych z inwigilacją Cerkwi prawosławnej przez radzieckie organy bezpieczeństwa wspomniana komisja skierowała list otwarty do Świętego Synodu Patriarchatu Moskiewskiego, apelując o dokonanie ekspiacji i zakazania duchownym analogicznej współpracy w przyszłości. Jak stwierdził: „ (...) Tak się jednak nie stało i, moim zdaniem, z powodu braku takiego aktu skruchy, rosyjska Cerkiew prawosławna pozostała fragmentem systemu totalitarnego. Społeczeństwo, przynajmniej w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, zdemokratyzowało się, ale Cerkiew prawosławna – nie, a obec-

nie stała się zagorzałym sojusznikiem Putina w demontażu demokracji w Rosji, ustanowieniu niedemokratycznej władzy i prowadzeniu imperialnej polityki zagranicznej...”⁹.

Potwierdzeniem wspomnianej tezy jest informacja opublikowana przez dziennikarkę Olgę Romanową, według której zakonspirowany oficer FSB Jewgienij Petrin – po uprzednim wstąpieniu w 2013 roku. do Wydziału Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego – otrzymał rozkaz przerwania na Ukrainę i operowania w tym kraju z pozycji duchownego rosyjskiej Cerkwi prawosławnej. Sprawę ujawnił sam zainteresowany, gdyż jego przełożeni w rosyjskich służbach zaczęli podejrzewać go o celową dekonspirację wobec osób, które miały – rzekomo – utrzymywać kontakty z oficerami CIA, po czym w czerwcu 2014 r. wezwali do Moskwy i aresztowali. Petrina oskarżono o przestępstwo z art. 275 kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej (zdrada ojczyzny), a w czerwcu 2016 roku Moskiewski Sąd Miejski uznał go winnym i skazał na 12 lat kolonii karnej o zaostrozonym rygorze¹⁰.

Wnioski

W konkluzji należy stwierdzić, że działania Wydziału Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego były przedmiotem zainteresowania dwóch pionów KGB: „cerkiewnego” oraz wywiadu zagranicznego, przy czym znacznie większy zakres zabezpieczenia operacyjnego w tym zakresie realizował pion „cerkiewny”. Pion wywiadu zagranicznego dokonywał analogicznego zabezpieczenia jedynie w odniesieniu do tych pracowników wydziału, którzy równolegle pełnili przez dłuższy czas funkcje w ramach organizacji międzynarodowych, a w rezultacie – często lub stale przebywali za granicą. W procesie zabezpieczania operacyjnego „cerkiewnego ministerstwa spraw zagranicznych” oba piony wykorzystywały pełną hierarchię stanowisk urzędniczych.

Niestety, na fali coraz bardziej widocznego procesu odradzania się praktyk totalitarnych w okresie rządów późnego Putina, nastąpił też powrót do starych schematów instrumentalnego wykorzystywania Wydziału Cerkiewnych Kontak-

9. Московская Хельсинкская Группа: *РПЦ и спецслужбы* (<https://www.mhg.ru/rpc-i-specsluzhby> – dostęp 12.08.2021).

10. Tamże; Правозащитный Центр «Мемориал»: *Петрин Евгений Юрьевич* (<https://memohrc.org/ru/defendants/petrin-evgeniy-yurevich> – dostęp 13.08.2021); «Коммерсантъ»: И. Буранов, *Бывшего сотрудника РПЦ осудили за госизмену Евгений Петрин приговорен к 12 годам колонии строгого режима*, 14.06.2016 (<https://www.kommersant.ru/doc/3012958> – dostęp 13.08.2021).

tów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego przez obecne służby specjalne Federacji Rosyjskiej.

Aneks

Tabela 1 – Zidentyfikowani agenci KGB funkcjonujący w strukturach Wydziału Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego w latach 1954-1991.

Świeckie imiona i nazwisko/ data urodzenia wg. kalendarza juliańskiego (gregoriańskiego) [miejsce urodzenia] i śmierci/ data święceń; osiągnięte tytuły arcybiskupie (wybrane imię), rok uzyskania/ pseudonim nadany przez KGB/ (źródła)	Ważniejsze funkcje sprawo- wane w strukturze cerkiewnej i międzynarodowych organizac- jach kościelnych po 1945 roku/ jednostka administracyjna, mie- jsce lokalizacji, stanowisko (okres pełnienia funkcji)	Przebieg współpracy z KGB: forma zainicjowania współpracy/ okres współpracy z wywiadem KGB (jednostka prowadząca), informacje o office- rach prowadzących oraz przyczynach dekonspiracji
<p>Boris Dorofiejewicz JARUSZEWICZ/ ur. 31.12.1891 (12.01.1892) [Kowno], zm. 13.12.1961/ 25.03.1922; od 1935 arcybiskup (NIKOLAJ), a od 9.03.1941 - metropolita/ b. d. (1)</p>	<p>- Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, przewodniczący (4.04.1946 – 21.06.1960) i jednocześnie metro- polita krutycki i kołomiński (25.03.1947 – 19.09.1960)</p>	<p>- werbunek przez pion „cerkiewny” CzK i prowadzenie przez wspom- niany pion w ramach NKWD, NKGB, MGB i KGB/ ok. 1918 – b.d. (agent); - informacje przekazane CIA po ucieczkach: mjr Piotra Dieriabina (MWD) w 02.1954 oraz mjr Anato- lija Golicyna (KGB) w 12.1961</p>
<p>Michaił Wikientiewicz ZIER- NOW/ ur. 25.01 (7.02).1911 [Moskwa], zm. 5.04.1987/ 12.08.1944; od 08.1963 arcybiskup (KIPRIAN)/ SIMONOW (2)</p>	<p>- Rosyjska Misja Cerkiewna, Jero- zolima, p.o. naczelnika (05.1955 – 10.1956); - Patriarchat Moskiewski, Zarząd Gospodarczy, Moskwa, członek (1.11.1956 – 12.1958);, i jednocześnie Patriarchat Moskiewski, Eparchia Berlińska, dziekan (12.1958 – 03.1961); - Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, zastępca przewodniczącego (03.1961 – 14.11.1961); - Patriarchat Moskiewski, Zarząd Wykonawczy, Moskwa, kierownik (14.11.1961 – 25.02.1964); - Patriarchat Moskiewski, Berlin, arcybiskup berliński i środkowoeuropejski (20.05.1964 – 23.07.1966)</p>	<p>- werbunek przez pion „cerkiewny” OGPU i prowadzenie przez ws- pomniany pion w ramach NKWD, NKGB, MGB i KGB z tymcza- sowym przekazaniem w latach 1955-1961 oraz 1964-1966 pionowi wywiadu zagranicznego/ ok. 1930 – b.d. (agent); - informacje przekazane SIS po ucieczce mjr Wasilija Mitrochina (KGB) we 09.1992</p>

SYSTEM ZABEZPIECZENIA OPERACYJNEGO

<p>Aleksiej Siergiejewicz BUJEWSKI/ ur. 20.06.1920 [Kostroma], zm. 9.04.2009/ brak święceń/ KUZNIECOW (3)</p>	<p>- Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, archiwista (1.06.1946 – 21.08.1951); - Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, członek (20.08.1951 – 31.05.1961); - Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, sekretarz (1.06.1961 – 16.06.1981); - Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, sekretarz odpowiedzialny (17.06.1981 – 20.08.1997); - Światowa Rada Kościołów/Komisja ds. Zagranicznych, Genewa, członek (1968 – 1970); - Światowa Rada Kościołów/Komisja ds. Zagranicznych, Genewa, wiceprzewodniczący (1970 – 1992)</p>	<p>- werbunek przez pion „cerkiewny” NKGB i prowadzenie przez wspomniany pion w ramach MGB i KGB z tymczasowym przekazaniem w latach 1968-do do najmniej 1984 pionowi wywiadu zagranicznego/ ok. 1945 – b.d., lecz co najmniej do 1984 (agent); - informacje przekazane SIS po ucieczce mjr Wasilija Mitrochina (KGB) we 09.1992</p>
<p>Anatolij Serafimowicz KAZNOWIECKI/ ur. 14.02.1926 [Krzemieniec (obwód tarnopolski)], zm. 19.03.1995/ 18.10.1954/ b. d. (4)</p>	<p>- Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, referent (1962 – 1968); - katedra Aleksandro-Newska, Aleksandria, przełożony (1968 – 1972); - Rosyjska Misja Cerkiewna, Nowy Jork, przełożony (7.08.1973 – 11.08.1975); - cerkiew Męczennika Jana Wojna, Moskwa, przełożony (1975 – 1978); - cerkiew Wszystkich Świętych, Moskwa, przełożony (1978 – 1990)</p>	<p>- werbunek przez pion „cerkiewny” MGB i prowadzenie przez wspomniany pion w ramach KGB z tymczasowym przekazaniem w latach 1968-1975 pionowi wywiadu zagranicznego/ ok. 1947 – b.d., lecz co najmniej do 1975 (agent); - prowadzony m. in. przez oficera 1. Zarządu Głównego KGB Wiktora Zbirunowa (1968 – 1971); - informacje przekazane CIA po ucieczce radzieckiego dyplomaty Władimira Sacharowa w 07.1971</p>
<p>Boris Georgijewicz ROTOW/ ur. 15.10.1929 [Frołowo, (obwód rjażański)], zm. 5.09.1978/ 10.07.1960; od 10.06.1961 arcybiskup NIKODIM, a od 3.08.1963 – metropolita/ ADAMANT (5)</p>	<p>- Rosyjska Misja Cerkiewna, Jerozolima, członek (25.02.1956 – 31.03.1957); - Rosyjska Misja Cerkiewna, Jerozolima, zastępca naczelnika (31.03.1957 – 25.09.1957); - Rosyjska Misja Cerkiewna, Jerozolima, naczelnik (25.09.1957 – 03.1959); - Patriarchat Moskiewski, kancelaria, Moskwa, kierownik (03.1959 – 4.06.1960); - Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, zastępca przewodniczącego (4.06.1959 – 10.07.1960);</p>	<p>- werbunek przez pion „cerkiewny” MGB i prowadzenie przez wspomniany pion w ramach KGB z tymczasowym przekazaniem w latach 1956-1959 oraz 1975-1978 pionowi wywiadu zagranicznego/ ok. 1947 – 1978 (agent); - prowadzony m. in. przez oficera 1. Zarządu Głównego KGB Wirju-kina (1957 – 1958); - informacje przekazane CIA po ucieczce mjr Anatolija Golicyna (KGB) w 12.1961 oraz SIS po ucieczkach oficerów: Ilji Dzirkwilowa (KGB) w 03.1980 i mjr Wasilija Mitrochina (KGB) we 09.1992</p>

	<p>- Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, przewodniczący (10.07.1960 – 30.05.1972)</p> <p>i jednocześnie metropolita leningradzki i nowogrodzki (9.10.1963 – 5.09.1978);</p> <p>- Światowa Rada Kościołów/Komitet Centralny, Genewa, prezydent (12.1975 – 09.1978)</p>	
<p>Aleksiej Michajłowicz RIDIGIER/ ur. 23.02.1929 [Tallinn], zm. 5.12.2008/ 5.09.1961; od 22.06.1964 arcybiskup ALEKSIEJ II, od 25.02.1968 – metropolita a od 10.06.1990 – patriarcha moskiewski i całej Rusi/ DROZDOW (6)</p>	<p>- Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, zastępca przewodniczącego (14.11.1961 – 22.12.1964);</p> <p>- Patriarchat Moskiewski, Zarząd Wykonawczy, Moskwa, kierownik (22.12.1964 – 29.06.1986);</p> <p>- Patriarchat Moskiewski, metropolita leningradzki i nowogrodzki (29.06.1986 – 10.06.1990);</p> <p>- Patriarchat Moskiewski, patriarcha Wszechrusi i przewodniczący Świętego Synodu (10.06.1990 – 5.12.2008)</p>	<p>- werbunek przez 4. Wydział 4. Zarządu KGB i prowadzenie przez pion „cerkiewny” KGB; 28.02.1958 – b.d., lecz co najmniej do 1988 (agent);</p> <p>- wzmiankę jego działalności agenturalnej odnalazł w 1992 (w trzech dokumentach KGB z lat 1969-1988) ojciec Gleb Jakunin;</p> <p>- wzmiankę o jego werbunku znaleziono też w rocznym raporcie KGB Estońskiej SRR za 1958 r. i opublikowano w „Новой газете” z 12.10.1998</p>
<p>Władimir Kiryłowicz POJAR-KOW/ ur. 22.09.1935 [Jarosław]/ 26.12.1965; od 18.06.1971 arcybiskup JUWENALIJ, a od 27.04.1972 – metropolita/ ADAMANT (7)</p>	<p>- Rosyjska Misja Cerkiewna, Jerozolima, naczelnik (23.01.1963 – 22.12.1964);</p> <p>- Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, zastępca przewodniczącego (22.12.1964 – 30.05.1972);</p> <p>- Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, przewodniczący (30.05.1972 – 14.04.1981)</p> <p>i jednocześnie metropolita krutycki i kołomiński (11.06.1977 – 13.04.2021)</p>	<p>- werbunek przez pion „cerkiewny” KGB i prowadzenie przez wspomniany pion z tymczasowym przekazaniem w latach 1963-1964 pionowi wywiadu zagranicznego/ok. 1960 – b.d., lecz co najmniej do 1989 (agent);</p> <p>- wzmiankę o jego działalności agenturalnej odnalazł w 1992 (w ośmiu dokumentach KGB z lat 1969-1989) ojciec Gleb Jakunin</p>

SYSTEM ZABEZPIECZENIA OPERACYJNEGO

<p>Georgij Fjodorowicz MARTISZKIN/ ur. 3.05.1934 [Kazinka (obwód rjażański)]/ 23.04.1972; od 2.09.1977 arcybiskup CHRIZOSTOM, a od 25.02.2000 - metropolita/ RIESTAWRATOR (8)</p>	<p>- Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Kancelaria, Moskwa, kierownik (15.07.1971 – 21.03.1972); - Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, zastępca przewodniczącego (21.03.1972 – 13.08.1981); - Patriarchat Moskiewski, arcybiskup irkucki i czytyński (26.12.1984 – 26.01.1990); - Patriarchat Moskiewski, arcybiskup wileński (26.01.1990 – 24.12.2010).</p>	<p>- werbunek przez 4. Wydział 5. Zarządu Głównego KGB i prowadzenie przez pion „cerkiewny”/ 1972 – 1990 (agent); - wzmiankę o jego działalności agenturalnej odnalazł w 1992 w dokumencie KGB z 02.1977 ojciec Gleb Jakunin; - w 1992 przyznał publicznie, że współpracował z KGB, a ponadto ujawnił okres współpracy oraz swój pseudonim operacyjny</p>
<p>Wasilij Wasiljewicz FONCZENKOW/ ur. 6.03.1932 [Moskwa], zm. 3.05.2006/ 1973/ DRUG (9)</p>	<p>- Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, referent (poł. 1972 – 1976); - cerkiew św. Siergieja, Belin-Karls-horst, przełożony (1976 – 1977) i jednocześnie redaktor naczelny „Stimme der Orthodoxie”(1976 – 1977)</p>	<p>- werbunek przez 4. Wydział 5. Zarządu Głównego KGB i prowadzenie przez wspomniany pion z tymczasowym przekazaniem w latach 1976-1977 pionowi wywiadu zagranicznego/ 1970 – b.d., lecz co najmniej do 1977 (agent); - informacje przekazane SIS po ucieczce mjr Wasilija Mitrochina (KGB) we 09.1992</p>
<p>Nikołaj Fjodorowicz NIEMCOW/ ur. 16.02.1949 [Rowienki, (obwód woroszylogradzki)]/ (prawdopodobnie oficer KGB) 27.04.1980; od 18.06.1985 arcybiskup MIEFODIJ, a od 1.04.1988 - metropolita/ PAWIEŁ (10)</p>	<p>- Patriarchat Moskiewski, Wydział Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych, Moskwa, zastępca przewodniczącego (4.04.1977 – 5.07.1979); - cerkiew św. Razy, Moskwa, archimandryta (07.1979 – 04.1980); - Patriarchat Moskiewski, biskup irkucki i czytyński (27.04.1980 – 16.07.1982); - Patriarchat Moskiewski, biskup (arcybiskup) woroneński i lipiecki (16.07.1982 – 1.04.1988) i jednocześnie Zarząd Finansowo-Gospodarczy, Moskwa, przewodniczący (18.06.1985 – 20.10.1988); - Patriarchat Moskiewski, metropolita woroneński i lipiecki (1.04.1988 – 7.05.2003);</p>	<p>- werbunek przez 4. Wydział 5. Zarządu Głównego KGB i prowadzenie przez pion „cerkiewny”/ ok. 1970 – b. d., lecz co najmniej do 1985 (agent); - wzmiankę o jego działalności agenturalnej odnalazł w 1992 (w dwóch dokumentach KGB z lat 1980-1985) ojciec Gleb Jakunin</p>

Źródła: (1) P. Deriabin, F. Gibney, *The Secret World*, New York 1987, s. 328; P. Deriabin, T. H. Bagley, *KGB. Masters of the Soviet Union*, Robson Books, London 1990, s. 154; A. Golitsyn, *New Lies for Old. The Communist Strategy of Deception and Disinformation*, New York 1984, s. 292; A. A. Кострюков, *К истории воссоединения с Московским Патриархатом приходов Западноевропейского экзархата в послевоенные годы (1945-1946 гг.)*, „Вестник православного Свято-Тихоновского

- гуманитарного университета”, 2013, nr 6 (55), s. 74-75; Русская православная церковь (Официальный сайт Московского патриархата): *Николай, митрополит (Ярушевич Борис Дорофеевич)* <http://www.patriarchia.ru/db/text/1585349.html> – dostęp 19.07.2021 r.); Благотворительный фонд «Русское православие»: *Ярушевич Борис Дорофеевич* (<http://ortho-rus.tk/articles/arhieri-1829.html> – dostęp 19.07.2021 r.); К.А. Залесский, *Кто есть кто в истории СССР*, Москва 2011, s. 349; Department of State (USA), *Directory of Soviet Officials. Vol. 1: Personnel in the Communist Party, Government, and Mass Organizations of the U.S.S.R. and R.S.F.S.R.*, Bureau of Intelligence and Research, Washington D.C. August 1960, s. 129.
- (2) С. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina*, Warszawa 2001, s. 865; К.А. Залесский, *Кто есть кто в истории СССР...*, s. 215; Благотворительный фонд «Русское православие»: *Зернов Михаил Викентьевич* (<http://ortho-rus.tk/articles/arhieri-841.html> – dostęp 19.07.2021 r.); Русская православная Церковь...: *К 100-летию со дня рождения архиепископа Киприана (Зернова)*, 7.02.2011 (<http://www.patriarchia.ru/db/text/1404012.html> – dostęp 19.07.2021 r.).
- (3) С. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina*, s. 859, 863-864; A. Golitsyn, *New Lies for Old*, s. 294; Церковно-научный центр «Православная энциклопедия»: *Буевский Алексей Сергеевич* (<https://www.pravenc.ru/text/153585.html> – dostęp 19.07.2021 r.).
- (4) J. Barron, *KGB. Tajna działalność sowieckich agentów*, Warszawa 1991, s. 66-68; I. Greig, *The Communist Challenge to Africa. An Analysis of Contemporary Soviet, Chinese and Cuban Policies*, Richmond 1977, s. 126-127; V. Sakharov, U. Tosi, *High Treason*, New York 1981, s. 217-218; Благотворительный фонд «Русское православие»: *Казновецкий Анатолий Серафимович* (<http://ortho-rus.tk/articles/beloe-duhovenstvo-2741.html> – dostęp 21.07.2021 r.); Сайт храма Адриана и Наталии в Бабушкине г. Москвы: *Протоиерей Анатолий Казновецкий* (<https://adrian-i-natalia.ru/index.php/dukhovenstvo/u-nas-sluzhili/133-protoierei-anatolij-kaznovetskij> – dostęp 21.07.2021 r.).
- (5) С. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina*, s. 858, 861-864, 877, 885; A. Golitsyn, *New Lies for Old*, s. 291-294; P. Deriabin, T. H. Bagley, *KGB: Masters of the Soviet Union*, s. 154-155; I. Dzhirkvelov, *Secret Servant. My Life with the KGB and the Soviet Elite*, London 1987, s. 315-316; J. Anderson, *Religion, State and Politics in the Soviet Union and Successor States*, Cambridge-New York 1994, s. 103, 107; Благотворительный фонд «Русское православие»: *Ротов Борис Георгиевич* (<http://ortho-rus.tk/articles/arhieri-340.html> – dostęp 21.07.2021 r.).
- (6) Я. Кротов, Путешественник по времени: *Закат европейца. Патриарх Алексей II Ридигер* (http://krotov.info/yakov/1_history/20_bio_moi/2008_Ridiger.htm – dostęp 21.07.2021 r.); tamże, *Чека. Вспомогательные материалы. 1992 год. Выпуски свящ. Глеба Якунина из отчетов КГБ о работе с агентами-сотрудниками Московской патриархии* (http://krotov.info/4/texts/03_v/Vypiski_1992.htm – dostęp 2.08.2021 r.); Е. Альбац, *Мина замедленного действия. Политический портрет КГБ*, Москва 1992, s. 41-42; K. Armes, *Chekists in Cassocks: The Orthodox Church and the KGB*, „Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization”, vol. 1, number 1, Summer 1992, s. 72-73,75; Благотворительный фонд «Русское православие»: *Ридигер Алексей Михайлович* (<http://ortho-rus.tk/articles/arhieri-1599.html> – dostęp 21.07.2021 r.).
- (7) Я. Кротов, Путешественник по времени: *Чека. Вспомогательные материалы. 1992 год. Выпуски свящ. Глеба Якунина из отчетов КГБ о работе с агентами-сотрудниками Московской патриархии* (http://krotov.info/4/texts/03_v/Vypiski_1992.htm – dostęp 2.08.2021 r.); С. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina*, s. 860, 886; A. Golitsyn, *New Lies for Old*, s. 294; K. Armes, *Chekists in Cassocks...*, „Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization”, s. 72; J. Anderson, *Religion, State and Politics in the Soviet Union*,

s. 185; Благотворительный фонд «Русское православие»: *Поярков Владимир Кириллович* (<http://ortho-rus.tk/articles/arhierei-2174.html> – dostęp 27.07.2021 r.).

(8) Я. Кротов, Путешественник по времени: *Вспомогательные материалы. Священник Георгий Эдельштейн* (http://krotov.info/4/texts/27_ae/Aedelshteyn_0001.htm – dostęp 27.07.2021 r.); Благотворительный фонд «Русское православие»: *Мартишкин Георгий Федорович* (<http://ortho-rus.tk/articles/arhierei-1146.html> – dostęp 27.07.2021 r.).

(9) С. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina*, s. 869, 887; Исторический музей «Наша эпоха»: *Фонченков Василий Васильевич* (<http://www.nashaepoha.ru/?page=vasily&lang=1> – dostęp 27.07.2021 r.).

(10) Я. Кротов, Путешественник по времени: *Чека. Вспомогательные материалы. Отождествление агента «Павел» с Мефодием Немцовым* (http://krotov.info/4/texts/03_v/Vypiski_1992_Pavel.htm – dostęp 27.07.2021 r.); там же, *Чека. Вспомогательные материалы. 1992 год. Выпуски свящ. Глеба Якунина из отчетов КГБ о работе с агентами-сотрудниками Московской патриархии* (http://krotov.info/4/texts/03_v/Vypiski_1992.htm – dostęp 2.08.2021 r.); там же, *Вспомогательные материалы. Священник Георгий Эдельштейн* (http://krotov.info/4/texts/27_ae/Aedelshteyn_0001.htm – dostęp 27.07.2021 r.); Благотворительный фонд «Русское православие»: *Немцов Николай Федорович* (<http://ortho-rus.tk/articles/arhierei-3634.html> – dostęp 27.07.2021 r.).

Bibliografia

Альбац Е., *Мина замедленного действия. Политический портрет КГБ*, Москва 1992.

Armes K., *Chekists in Cassocks: The Orthodox Church and the KGB*, „Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization”, vol. 1, number 1, Summer 1992, s. 72-84.

Anderson J., *Religion, State and Politics in the Soviet Union and Successor States*, Cambridge-New York 1994.

Andrew C., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina*, Warszawa 2001.

Barron J., *KGB. Tajna działalność sowieckich agentów*, Warszawa 1991.

Благотворительный фонд «Русское православие»:

- *Ярушевич Борис Дорофеевич* (<http://ortho-rus.tk/articles/arhierei-1829.html> – dostęp 19.07.2021 r.);

- *Казновецкий Анатолий Серафимович* (<http://ortho-rus.tk/articles/beloe-duhovenstvo-2741.html> – dostęp 21.07.2021 r.);

- *Мартишкин Георгий Федорович* (<http://ortho-rus.tk/articles/arhierei-1146.html> – dostęp 21.07.2021 r.);

- *Немцов Николай Федорович* (<http://ortho-rus.tk/articles/arhierei-3634.html> – dostęp 27.07.2021 r.).

- *Поярков Владимир Кириллович* (<http://ortho-rus.tk/articles/arhierei-2174.html> – dostęp 23.07.2021 r.);

- Ридигер Алексей Михайлович (<http://ortho-rus.tk/articles/arhierei-1599.html> – dostęp 21.07.2021 r.);

- Ротов Борис Георгиевич (<http://orthorus.tk/articles/arhierei-340.html> – dostęp 21.07.2021 r.).

- Зернов Михаил Викентьевич (<http://ortho-rus.tk/articles/arhierei-841.html> – dostęp 19.07.2021 r.).

Церковно-научный центр «Православная энциклопедия»:

- Бувеский Алексей Сергеевич (<https://www.pravenc.ru/text/153585.html> – dostęp 19.07.2021 r.).

Department of State (USA), *Directory of Soviet Officials. Vol. 1: Personnel in the Communist Party, Government, and Mass Organizations of the U.S.S.R. and R.S.F.S.R.*, Bureau of Intelligence and Research, Washington D.C. August 1960.

Deriabin P, Bagley T.H., *KGB. Masters of the Soviet Union*, London 1990.

Deriabin P., Gibney F., *The Secret World*, New York 1987.

Dzhirkvelov I., *Secret Servant. My Life with the KGB and the Soviet Elite*, London 1987.

Golitsyn A., *New Lies for Old. The Communist Strategy of Deception and Disinformation*, New York 1984.

Greig I., *The Communist Challenge to Africa. An Analysis of Contemporary Soviet, Chinese and Cuban Policies*, Richmond 1977.

Heller M., Niekricz A., *Utopia u władzy. Tom 2*, Londyn 1987.

История отечественных спецслужб и правоохранительных органов:

- 1-е Главное управление (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU.htm> – dostęp 3.08.2021);

- 5-й отдел (http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU/5_54.htm – dostęp 3.08.2021);

- 9-й отдел (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU/9.htm> – dostęp 3.08.2021);

- 19-й отдел (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU/19.htm> – dostęp 3.08.2021).

- Служба №2 – Управление «К» (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU/service2.htm> – dostęp 3.08.2021);

- 4-е Управление (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/4U.htm> – dostęp 2.08.2021);

- 7-й – 3-й отдел (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/4U/7.htm> – dostęp 2.08.2021);

- 11-й отдел (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/2GU/11.htm> – dostęp 2.08.2021) ;

- Служба №1 – 14-й отдел (<http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/2GU/service1.htm> – dostęp 2.08.2021); - 5-е Управление – Управление

«З» (http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/5U_67.htm – dostęp 2.08.2021).

Исторический музей «Наша эпоха»: *Фонченков Василий Васильевич* (<http://www.nashaepoha.ru/?page=vasily&lang=1> – dostęp 27.07.2021 r.).

KGB Lexicon. The Soviet Intelligence Officer's Handbook, red. V. Mitrokhin, London-Portland 2002.

«Коммерсантъ»: И. Буранов, *Бывшего сотрудника РПЦ осудили за госизмену Евгений Петрин разговорен к 12 годам колонии строгого режима*, 14.06.2016 (<https://www.kommersant.ru/doc/3012958> – dostęp 13.08.2021).

Кострюков А.А., *К истории воссоединения с Московским Патриархатом приходов Западноевропейского экзархата в послевоенные годы (1945-1946 гг.)*, „Вестник православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета”, 2013, nr 6 (55), s. 72-84.

Кротов Я., Путешественник по времени:

- Чека. *Вспомогательные материалы. 1992 год. Выпуски свящ. Глеба Якунина из отчетов КГБ о работе с агентами сотрудников Московской патриархии* (http://krotov.info/4/texts/03_v/Vypiski_1992.htm – dostęp 2.08.2021 r.);

- Чека. *Вспомогательные материалы. Отождествление агента «Павел» с Мефодием Немцовым* (http://krotov.info/4/texts/03_v/Vypiski_1992_Pavel.htm – dostęp 27.07.2021 r.);

- *Закат европейца. Патриарх Алексей II Ридигер* (http://krotov.info/yakov/1_history/20_bio_moi/2008_Ridiger.htm – dostęp 21.07.2021 r.);

- *Вспомогательные материалы. Священник Георгий Эдельштейн* (http://krotov.info/4/texts/27_ae/Aedelshteyn_0001.htm – dostęp 27.07.2021 r.).

Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ 1917-1991. Справочник, red. А. Кокурин, Н. Петров, Москва 2003.

Московская Хельсинкская Группа: *РПЦ и спецслужбы* (<https://www.mhg.ru/grs-i-specsluzhby> – dostęp 12.08.2021).

Правозащитный Центр «Мемориал»: *Петрин Евгений Юрьевич* (<https://memohrc.org/ru/defendants/petrin-evgeniy-yurevich> – dostęp 13.08.2021).

Русская православная церковь (Официальный сайт Московского патриархата):
- *К 100-летию со дня рождения архиепископа Киприана (Зернова)*, 7.02.2011 (<http://www.patriarchia.ru/db/text/1404012.html> – dostęp 19.07.2021 r.);

- *Николай, митрополит (Ярушевич Борис Дорофеевич)* (<http://www.patriarchia.ru/db/text/1585349.html> – dostęp 19.07.2021 r.);

- *Отдел внешних церковных связей (ОВЦС)* (<http://www.patriarchia.ru/db/text/52719.html> – dostęp 2.08.2021 r.).

Сайт храма Адриана и Наталии в Бабушкине г. Москвы: *Протоиереи Анатолий Казновецкий* (<https://adrian-i-natalia.ru/index.php/dukhovenstvo/u-nas-sluzhili/133-protoierye-anatolij-kaznovetskij> – dostęp 21.07.2021 r.).

Sakharov V., Tosi U., *High Treason*, New York 1981.

Залесский К.А., *Кто есть кто в истории СССР*, Москва 2011.

Streszczenie

Utworzony w kwietniu 1946 roku Wydział Kościelnych Spraw Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego – pełniący *de facto* rolę „cerkiewnego ministerstwa spraw zagranicznych” – od samego początku istnienia funkcjonował pod ścisłą kontrolą radzieckich organów bezpieczeństwa. W niniejszym artykule przedstawiono system zabezpieczenia operacyjnego wspomnianego wydziału w okresie funkcjonowania KGB w latach 1954-1991. Spośród dwóch pionów operacyjnych, które dysponowały osobowymi źródłami informacji wśród zatrudnionych tam osób niewątpliwie najważniejszą rolę odgrywał pion „cerkiewny”, uzupełniany przez pion wywiadu zagranicznego, przy czym agenci obu pionów piastowali stanowiska począwszy od referenta a skończywszy na przewodniczącym wydziału. Mimo trzech dekad od chwili upadku Związku Radzieckiego podobne praktyki instrumentalnego wykorzystywania Wydziału Cerkiewnych Kontaktów Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego stosują obecnie służby specjalne Federacji Rosyjskiej.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, system, KGB, prawosławie, kontrola.

THE SYSTEM OF OPERATIONAL SECURITY OF THE FOREIGN RELATIONS DEPARTMENT OF THE MOSCOW PATRIARCHATE BY THE STATE SECURITY COMMITTEE (UNDER THE COUNCIL OF MINISTERS) OF THE USSR IN 1954-1991 AND ITS CONTEMPORARY REMINISCENCES

Summary

Established in April 1946, the Moscow Patriarchate's Foreign Relations Department – fulfilling the *de facto* role of the «Orthodox Ministry of Foreign Affairs» – from the very beginning of its existence functioned under the strict control of the Soviet security organs. This article presents the department's operational security system during the KGB's 1954-1991 period. Among the two operational

sectors that had personal information sources at their disposal, the «Orthodox» sector, supplemented by the foreign intelligence sector, undoubtedly played the most important role, with agents from both sectors occupying positions ranging from desk officer to department chairman. Despite the passage of three decades since the collapse of the USSR, similar practices of instrumental use of the Moscow Patriarchate's Foreign Relations Department are now used by the special services of the Russian Federation.

Key words: security, system, KGB, Orthodoxy, control.